

УДК 316.347(=214.58)

А. Я. Шевченко

ЦИГАНИ-КРИМИ: ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена вивченню проблем інтеграції циган-кримів у сучасне українське суспільство, зокрема проблем професійної адаптації та уникнення асиміляційних процесів у власному середовищі.

Ключові слова: крими, професійна адаптація.

«Крими» – етнонім одного з циганських субетносів пострадянського простору. Основні етапи його формування протікали на території Кримського півострова, що і послужило витоком самоназви даного субетносу, а також його основних особливостей, що виділяють його серед інших циганських субетносів колишнього СРСР. Хоча цигани-крими внаслідок приєднання Кримського півострова до Російської імперії були розселені по всій її території (а пізніше – по території всього СРСР), вони прекрасно зберегли свій діалект циганської мови і свою самобутність, у якій чітко простежується вплив культури кримських татар. Дослідження, присвячені циганським етногрупам досить актуальні на сьогоднішній день. Але, на жаль, ця проблема є дуже малодосліджуваною. Основна кількість робіт, присвячених етнографії та мові саме кримських циган, належить етнографу В. Торопову. В даний момент в багатьох державах Східної Європи проблема інтеграції циганських субетносів в суспільство стоїть досить гостро. Дана проблема ускладнюється тією обставиною, що більшість циган не є освіченими. Детальне вивчення способу життя циган та їхніх професійних занять є одним з ключових моментів для вирішення даної проблеми.

З історії кримських циган. Вадим Торопов, етнограф і лінгвіст, що вивчає мову та історію кримських циган, відзначає, що вивчення історії кримських циган є вкрай складним, тому що їхня мова ніколи не була письмовою, і, відповідно, жодного письмового історичного пам'ятника, створеного самим народом, не існує. Тим не менш, на підставі детального аналізу діалекту кримських циган, він робить припущення про те, що перші предки сучасного циганського населення Криму – це цигани, які

проживали на стику сучасних Болгарії, Греції і Македонії. Швидше за все, переселення цих кочових таборів до Криму почалося в 1350-і - 1450-і роки по степах північного Причорномор'я [4, 7]. Настільки неточні часові рамки пояснюються тим, що шлях міграцій був швидше сухопутним, ніж морським, і пролягав він через землі сучасної Румунії, де відбувалося активне поневолення циган дворянами Валахії і Молдови. Таким чином, до Криму вдавалося потрапити лише окремим циганським сім'ям, які уникнули поневолення. Рабство циган в Молдавії повністю скасовано було тільки в 60-х роках XIX століття [3, 44]. Таким чином, переселення циган до Криму зайняло досить тривалий проміжок часу. Однак, письмові джерела, що розповідають про циган в Криму, з'являються лише в середині XVII століття. Першим документальним джерелом, що свідчить про появу циган в Криму, є книга турецького мандрівника Евлії Челебі. Книга дає докладний опис народів Криму і була видана в 1666 році [4, 7]. Стає відомо, що цигани були досить численною групою, яка проживає в окремих циганських кварталах в шатрах і кибитках, проте на той момент ще не прийняла іслам. Відомостей про їх заняттях в той період фактично немає, однак, В. Торопов робить припущення, що в Криму вони могли продовжувати займатися кустарними промислами, основним з яких було ковальство. Також в циганології існує думка про те, що циганське населення, що з'явилося в Криму до XVII століття було повністю асимільоване до початку XVIII століття. Предками сучасних циган-кримів є вихідці з південних Балкан, що з'явилися в Криму після його анексування [4, 8]. Однак, є підстави вважати, що сучасні кримські цигани є нащадками декількох потоків циган, що до переселення в Крим проживали на території Греції, Болгарії і Македонії [4, 9]. Серйозним випробуванням для кримських циган став радянський період їх історії. Насильницька асиміляція і голод 1933 року значно скоротили циганське населення Криму. Крім того, незважаючи на те, що істотна частина циган брала участь у військових діях 1941 - 1945 років, багато з них були репресовані і вислані на поселення до Сибіру¹. Приблизно з 30-х років кримські цигани починають залучатися до колгоспів, де циганські чоловіки, як правило, працювали ковалями та конюхами [4, 11-12].

---

¹ Репресовані були цигани, в паспорті яких була вказана національність «татарин».

Традиційні заняття кримських циган. Кримів справедливо можна назвати народом ремісників, які жили за рахунок продажу предметів власного виготовлення місцевому населенню. На відміну від більшості циган пострадянського простору, крими не були торговцями кінями, і тому кочували тільки періодично, для більш успішної реалізації своїх товарів. Спочатку традиційним заняттям кримських циган вважається ковальство. Вони вміли виконувати практично всі вироби свого ремесла, у тому числі і предмети побуту, а також виготовляти музичні інструменти [4, 11]. Однак, з часом, масове промислове виробництво сильно потіснило кустарне. З давніх часів частина кримів займалася золотоковальством (працювали тільки з золотом і сріблом, виробляючи різні ювелірні вироби), але в даний час даний промисел серед них не зустрічається, залишилася лише торгівля золотими виробами. Серед циган-кримів зустрічалися також кошикарі і бондарі, що працюють з деревом і виноградною лозою [4, 23]. У деяких регіонах Росії кримські цигани займалися кустарним виробництвом вапна, а не тільки його поширенням, як це було прийнято вважати раніше [4, 26]. Серед кримів, так само, зустрічалися діячі культури і мистецтва (серед них музиканти і співаки: Дмитро Огли, Павло Гумероглий і сім'я Суїнових) [4, 25]. Крім усього перерахованого, кримські цигани займалися збором різних дикорослих плодів в лісах Криму (яблука, груші, терен, кизил та ін), а потім продавали їх на базарі. Ще одним промислом кримських циган було уварювання виноградного соку до патоки, яку називали «петм'езі» [4, 26]. Що стосується жінок-кримок, вони виконували роботу підмайстри в кузні (найчастіше досить важку), а також займалися «торгівлею в рознос», тобто ходили по околицях з метою продажу виробів або ж їх обміну на продукти харчування та інші необхідні речі. Одяг циганські жінки в основному шили самостійно, хоча і дуже простого крою. Кримські циганки відрізнялися знанням цілющих трав, лікуванням і знаннями в нетрадиційній медицині. Ще одним традиційним промислом для них, як відомо, були ворожба і ворожіння. Подібні заняття актуальні серед кримських жінок і в наш час. Однак, суттєво змінилася форма пропозиції даної послуги. Сучасні кримки не намагаються привернути увагу перехожих гучними вигуками або шляхом тактильного контакту, вони сидять на своїх «робочих місцях» (як правило, стільцях або лавках) в

місцях великого скупчення людей і ставлять картонні або ж пластикові таблички із зазначенням тарифів на свої послуги. Такі рекламні таблички вони називають трафаретка [4, 22-23]. У 70-і роки ХХ століття, коли кустарне виробництво виявляється остаточно витісненим, широке поширення серед циган, у тому числі кримів, отримує торгівля і спекуляція імпортованими товарами. Наприклад, жінки-кримки успішно торгували різними косметичними засобами (парфуми, губні помади, тональні креми та ін.), які їм вдавалося купувати в Білорусії або в Прибалтиці, а потім підпільно перепродавати на вітчизняному ринку [4, 24].

У 80-х роках ХХ століття циганські бригади їздили на прибирання картоплі, що давало їм можливість на зароблені гроші за купувати картоплю по собівартості і перепродувати за ринковою ціною. Цигани окремих районів займалися продажем морської риби власного засолення і в'ялення, а деякі віддавали перевагу торгівлі овочами та фруктами [4, 26]. Також на початку 1980-х років молоде покоління кримів починає освоювати сучасну професію шофера, проте, широкого поширення така професія не отримує. У зв'язку з переходом до ринкової економіки більш прибутковою стає підприємницька діяльність. У 1990-і роки основним джерелом прибутку для кримів, як і для багатьох інших циган пострадянського простору стає дрібний бізнес [4, 25].

Сучасна ситуація. За часів тотального дефіциту і загальної нестачі різних товарів, матеріальне благополуччя кримів істотно зростала, оскільки, як уже було згадано, торгівля була одним з традиційних занять цього народу. Це дозволило їм зібрати до періоду перебудови достатній капітал для організації власного підприємництва [2]. В період перебудови їх дохід (щодо корінного населення) стає надзвичайно високим, тому що торгівля та комерція перестає переслідуватися законом та з'являється можливість вільного підприємництва, що поєднується з нестабільністю економічної ситуації, все більше загострюється дефіцит необхідних товарів на ринку [2]. Саме в цей період цигани відбудовували собі великі будинки, купували машини. Проте, на початку 1990-х уряд розпочинає активну боротьбу з дефіцитом. З-за кордону пішов величезний потік імпорту, і дефіцит був незабаром практично повністю ліквідовано, в той час як загальний рівень життя корінного населення значно знизився [2].

Таким чином, склалася наступна ситуація: товари, якими торгували цигани тепер стали загальнодоступними і перестали бути дефіцитом, а рівень матеріального добробуту населення неухильно падав, що негативно позначалося на доходах циган. Ще одним деструктивним фактором, що позначився на матеріальному добробуті циган, стала вільна конкуренція. Ринок стали заповнювати не тільки представники корінного населення, а й вихідці з Кавказу і Середньої Азії і представники багатьох інших народностей, які прагнуть зайняти свою нішу в торговельній сфері економічного простору колишнього СРСР. Накопичений на той час капітал і великий досвід у сфері торгівлі дозволяв циганам якийсь час випереджати своїх конкурентів, однак цей період тривав недовго. До кінця 90-х років великі фірми почали витіснити дрібний бізнес і процес розорення дрібних підприємців посилювався. Російський цигановед, історик та етнограф М. Бессонов описує ситуацію, що склалася наступним чином: «По суті, унікальність російської ситуації полягає в наступному. У другій половині ХХ століття перемога індустріального суспільства позбавила циган тих джерел існування, які годували їх тисячу років. Тільки в СРСР з його розподільної системою і дефіцитом це національна меншина зуміла знайти економічну нішу і жити, надаючи посередницькі послуги. Колишній уклад перестав існувати. Зараз перед російськими циганами встали ті проблеми, які з перемінним успіхом вирішують цигани зарубіжжя» [2].

Слід зазначити, що аналогічна ситуація склалася на території всього СНД, у т.ч. і на території України.

Згідно зі статистичними даними, отриманими в результаті соціологічного дослідження «Особливості способу життя та проблем соціальної інтеграції ромів в Україні», яке було проведено українським інститутом соціологічних досліджень в 2003 році, 28% всього циганського населення України зайнято в сільськогосподарському секторі, 25% – у сфері послуг, 13% – в торгівлі і 11% – на виробництві [6, 58]. Відзначимо, що офіційні статистичні дані показують, що лише 13% циганського населення зайняті в торгівлі. Це може бути пов'язано в першу чергу зі страхом цього народу перед різного роду офіційними інстанціями та установами, а так само з його юридичною неграмотністю. В ході проведення переписів населення та масових опитувань багато циганські

родини намагаються приховати свою етнічну приналежність, хоча ні в якій мірі не приховують її в повсякденному житті. Крім того, як зазначають самі дослідники [6, 58], істотна частина українських циган торгувала нелегально (на момент проведення дослідження). Це, швидше за все, пов'язано з тим, що торгівля дефіцитом в радянський період відбувалася не офіційно, а як було прийнято говорити «з рук» чи «з-під поли». Внаслідок цього, у свідомості циганського етносу закріпився стійкий стереотип нелегальності цього бізнесу і боязнь правоохоронних та інших фіскальних органів. Однак, під час проведення польових досліджень серед кримських циган Харківщини (2009-2012 рр.), автор зазначає, що більшість інформантів воліють легальну торгівлю і навіть звертаються до послуг юристів за потребою. На даний момент цих даних не достатньо для екстраполяції на генеральну сукупність, оскільки дослідження є якісним і проводиться тільки в одному регіоні.

Двома основними факторами, що остаточно витіснили циган на периферію були в першу чергу:

– нераціональне використання наявних капіталів і зароблених коштів. В основному кошти були витрачені на підтримку традицій: влаштовувалися весілля, хрестини, та інші свята згідно циганським звичаям (що вимагають чималих вкладень), замість того, щоб бути інвестовані у великі підприємства. В результаті дуже мало хто з кримів виявилися власниками великих фірм, що займаються виробництвом або ж оптовою торгівлею;

– недолік рівня освіти для зайнятості на високооплачуваних посадах і для управління власними організаціями. Причини цього недоліку, перш за все, криються в нерозумінні необхідності отримання якісної освіти, а також у боязні асиміляції і втрати традицій у зв'язку з отриманням освіти. На даний момент крими є одним з малоосвічених циганських субетносів. Чоловіки-крими в середньому закінчують 5 класів середньої школи, рідше отримують повну середню освіту. Абсолютна більшість жінок-кримок не грамотна і не володіє навичками читання і письма.

Статистичні дані показують, що вищу освіту отримує лише 2% ромського населення України, 6% отримують повну середню освіту, 49% отримують тільки початкову освіту і, нарешті, 1/3 українських циган не

мають початкової освіти. Лише 11% всього циганського населення України зайняті в сферах, що вимагають високої кваліфікації [6, 59].

Що стосується інших циганських традиційних занять, таких як музичне мистецтво, або ж ворожба і ворожіння, то і тут цигани в значній мірі витіснені конкурентами. Останнім часом подібний промисел широко поширився серед різних верств населення.

Неможливість підтримки рівня життя за допомогою традиційних видів діяльності, призвела до постійно зростаючої маргіналізації циганського середовища, що викликає загрозу подальшої її криміналізації [2].

Висновки. На сьогоднішній день кримські цигани, як і багато інших циганських субетносів колишнього СРСР, виявилися перед серйозним вибором: подальше погіршення матеріального добробуту і тотальна маргіналізація, або ж отримання освіти та освоєння сучасних професій. Зрозуміло, остання альтернатива невід'ємно пов'язана з частковою втратою традиційного способу життя, оскільки циганська молодь, при відвідуванні навчальних закладів, крім отримання знань, піддається впливу нового середовища, що обов'язково похитне ціннісно-нормативну систему традиційного патріархального циганського суспільства. Тим не менш, у сучасному світі усталені цінності навіть найбільш закритих циганських спільнот уже піддаються значній деформації. Отже, подальше «ухилення» від отримання освіти не є гарантією збереження циганської самобутності. Страхи асиміляції загострені відсутністю власної території і некомпактним розселенням, оскільки саме з цих причин цигани більше інших етносів схильні подібної загрози. У своїй роботі «Що чекає циган в Росії?» М. Бессонов [2] робить припущення, що не варто розглядати зміну традиційного укладу та отримання освіти як втрату самобутності циган і повну асиміляцію. В підтримку даної точки зору, відзначимо, що освіта в циганському середовищі може стати новим витком у розвитку циганських спільнот. Освіта і розвиток циганської мови та писемності може стати серйозною підмогою, але вже не в збереженні циганської культури, а в її розвитку. Це допоможе циганським субетносам України та СНД уникнути долі балканських циган: повної маргіналізації і втрати власної мови і традицій.

Література

1. *Євтух В.Б.* Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств // Політичний менеджмент, № 3, 2009.
2. *Бессонов Н.* Что ждёт цыган в России // Доступно на: <http://gypsy-life.net/history20.htm>
3. *Бессонов Н., Деметер Н., Кутенков В.* История цыган: новый взгляд. — Воронеж: 2000.
4. *Торопов В.Г.* История и фольклор крымских цыган. — Москва: Институт наследия, 2004.
5. *Toropov V.G.* Crimean Roma: Languageandfolklore. — Ivanovo: “Unona” Publishing house, 2010.
6. *Evtukh V.* Roma in Ukraine: Ethnodemographical and Sociocultural Contexts // Roma in Central and Eastern Europe. — 2009. — № 9.

Shevchenko A. Gipsy-Crimis: the problems of professional adaptation in the contemporary Ukrainian society.

This article is devoted to the study of the problems of the integration of the Gypsy ethnic groups the “Krimis”, particularly it focuses on professional adaptation and avoiding the assimilation process within the Krimis community.

Key words: the Krimis, professional adaptation.

УДК 37.01/09-055

Н. В. Коваліско, І. І. Горбач

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Завданням навчальних закладів є надання можливості індивіду розвивати свої здібності, незалежно від приналежності до статі, не обмежуючи їх рамками традиційних гендерних стандартів. У статті йдеться про впровадження гендерної освіти в навчальних закладах Німеччини, Польщі та Росії. Обґрунтовано потребу її реалізації та надані рекомендації щодо впровадження в Україні.

Ключові слова: гендерна освіта, гендерна компетентність педагога, гендерне виховання, дискримінація, міжнародні стандарти.